

УДК [37.048.44 + 37.015.33]:331.548

Д.Закатнов

м. Київ

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПІДГОТОВКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ДО ВИБОРУ
КАР'ЄРИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ**

Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в Україні, характеризується складністю й неоднозначністю процесів, що відбуваються на ринку праці, що визначає необхідність якісної зміни змісту, форм і методів підготовки молоді до успішного входження до світу професійної праці й формування своєї перспективної професійної траєкторії. Розвиток ринкової економіки обумовлює необхідність переосмислення цілей і завдань навчально-виховного процесу в і професійно-технічних установах, створення умов для формування й самореалізації компетентної, творчої особистості, що розвивається, здатного адаптуватися у швидко мінливій обстановці. Сучасні психолого-педагогічні й соціологічні дослідження акцентують увагу на нечіткості професійних намірів сучасної молоді, нездатності підростаючого покоління до раціонального сполучення професійно-технічної підготовки із процесами самопізнання й розвитку з метою професійного росту, незатребуваності учбово-виробничого й виховного потенціалу впливу закладів професійно-технічної освіти на підготовку молоді до прогнозування свого професійного розвитку. У цьому зв'язку актуалізується проблема підготовки учнів ПТНЗ до вибору професійній кар'єрі, що визначає необхідність пошуків нових підходів до її рішення в інтересах як самої особистості, так і суспільства.

Слід зазначити що проблема підготовки учнівської молоді до планування своєї професійної кар'єри є відносно новою для вітчизняної психології та педагогіки. Проте впродовж останніх років було здійснено

низку досліджень (Д.Беренова, А.Деркач, В.Голочек та ін.) в яких відображено нове бачення дефініції „кар’єра” з позицій акмеології, розширено її понятійний апарат, встановлено зв’язок реалізації професійної кар’єри з основними етапи професійного розвитку та становлення особистості. Більшої уваги проблематиці, пов’язаної з підготовкою особистості до побудови кар’єри приділено дослідниками Західної Європи та США (Дж.Гібсон, Дж.Голанд, Дж.Доннеллі, Н.Ніколсон, Д.С’юпер, М.Уест та інші), проте вони спиралися на теорії професійного розвитку особистості, які не завжди однозначно сприймаються вітчизняними психологами, і, крім того, переважна кількість зазначених досліджень присвячена підготовці до вибору кар’єри учнів загальноосвітніх шкіл та вищих навчальних закладів. Специфіка підготовки учнів професійно-технічних навчальних закладів до професійної діяльності, зокрема – плануванню майбутньої професійної кар’єри та недостатній рівень теоретичної та методичної розробленості цієї проблеми визначили мету даної статті: визначити особливості психолого-педагогічного забезпечення підготовки учнів ПТНЗ до вибору професійної кар’єри.

Насамперед необхідно прийняти робоче визначення поняття „кар’єра”, оскільки у психолого-педагогічній літературі можна знайти декілька підходів до розуміння цієї дефініції. Слід зазначити, що в різні історичні періоди кар’єру розуміли по-різному. Лише у другій половині ХХ століття феномен кар’єри став об’єктом дослідження психологів, педагогів та соціологів.

До кінця 1990-х рр. кар’єру частіше розглядалася у вузькому значенні слова (Є.Охотський, С.Шешня та інші), а саме як поділений на певні проміжки життєвий шлях людини, пов’язаний зі її роботою, як успішне просування в області суспільної, службової, наукової й іншої діяльності або як рід занять, як професія, як послідовність і комбінація ролей, які людина виконує протягом всього життя, як послідовність посад, займаних співробітником в одній організації, в цілому – як динаміка положення й активності людини в трудовій сфері.

Сьогодні кар'єру частіше розуміють (А.Деркач, Ф.Льютенс, Д.Ньюстром, В.Толочек та інші) у широкому сенсі цього слова – як професійне просування, професійний ріст, перехід з одного щабля професіоналізму на іншу; як динаміку й загальну послідовність етапів розвитку людини в основних сферах життєдіяльності (праця, родина, дозвілля); як динаміку соціально-економічних й статусно-рольових позицій; як форму соціальної активності людини; як успішність всього життя людини; як прагнення людини досягати становища, що дозволяє йому найбільше повно задовольняти свої потреби; активне просування людини в освоєнні й удосконалюванні способів життєдіяльності, що забезпечує його стійкість у потоці соціального життя; як успішність життя в цілому; як власні судження суб'єкта про успіхи й невдачі; як взаємозв'язок особистісного й професійного розвитку людини. Аналіз психолого-педагогічних досліджень дозволяє розглядати професійну кар'єру як логічний процес вибору, придбання й реалізації певної професії, для якого притаманна його незавершеність з точки зору безперервної професіоналізації особистості впродовж всього активного трудового життя, який передбачає постійне підвищення її професійного рівня, а також допускає зміну професії

Сама ідея підготовки молоді до побудови професійної кар'єри має своєю метою встановити певне співвідношення між миром освіти й миром професійної праці. Включення такої підготовки до змісту навчально-виробничого та виховного процесу закладів професійно-технічної освіти обумовлюється низкою об'єктивних причин, а саме: освіта в темпі свого розвитку відстає від темпів соціально-економічного розвитку суспільства; молодь, виходячи з освітньої системи, мають нерозвинуті навички алартування у динамічному ринковому середовищі; значна кількість учнів не можуть побачити значимого співвідношення між тим, що вони вивчають у ПТНЗ і тим, що вони будуть робити по його закінченню; більшості учнів ПТНЗ не вистачає саморозуміння й навичок з прийняття рішень щодо професійного майбутнього, вироблених ставлень до світу праці, необхідних

для успішного переходу з світу освіти до світу професійної праці тощо. Таким чином підготовка до вибору кар'єри має за мету підготовку молоді до наступної трудової діяльності шляхом придбання навичок адаптації, які дозволили б їм адаптуватися до змін суспільства таким чином, щоб робота ставала більше значимою частиною всього способу життя. Із прийняттям такої позиції підготовку особистості до вибору кар'єри можна трактувати як загальний обсяг досвіду, через який накопичується знання й виробляється ставлення до себе й професійній праці, а, також навички, за допомогою яких вона самоідентифікується, обирає, планує й готується до роботи й інших життєвих можливостей, що у своїй сукупності власно й утворюють кар'єру.

Підготовка учнів ПТНЗ до планування професійної кар'єри припускає урахування особливостей професійного розвитку й становлення особистості. Професійне становлення охоплює тривалий період життя людини (35-40 років), впродовж якого міняються життєві й професійні плани особистості, відбувається зміна соціальної ситуації та провідної діяльності, перебудова структури особистості тощо. На основі аналізу та синтезу вітчизняних переодизацій професійного розвитку особистості (В.Ганзена, Є.Климов, Т.Кудрявцева, Н.Стамбулова) В.Бодров виділив наступні етапи професійного розвитку особистості: допрофесійний розвиток, розвиток у період вибору професії, розвиток у період професійної підготовки й подальшого становлення професіонала. Не розкриваючи всі його етапи, зазначимо, що період навчання в ПТНЗ для основної маси учнів припадає на 15-19-ти літній вік, який припадає як на етап розвитку в період вибору професії, так і на початкову стадію етапу розвитку в період професійної підготовки. Остання характеризується цілеспрямованим освоєнням системи знань, практичних навичок й умінь в обраній професійній діяльності, формування ціннісних уявлень про дану професійну спільність, розвитком і наповнення предметним змістом майбутньої професійної активності, формування готовності до праці на основі розвитку професійно важливих якостей і професійно орієнтованих особистісних структур. З позицій особистісно

орієнтованого підходу до професійно-технічної освіти саме на цьому етапі розвиваються базові компетентності, формуються соціально-професійні компетенції й ключові кваліфікації.

Підготовка підростаючого покоління до планування професійної кар'єри передбачає організацію адекватного психолого-педагогічного забезпечення й супроводу даного процесу, які являють собою являє собою цілісний комплекс організаційних та психолого-педагогічних заходів, спрямованих на вивчення, формування, розвиток й корекції професійного становлення особистості. Як теоретико-методологічна база такого супроводу сьогодні виступає особистісно орієнтований підхід, з позицій якого професійний розвиток особистості розуміється як вибір й засвоєння суб'єктом професійно-технічної підготовки тих або інших шляхів професійного становлення. За такого підходу психолого-педагогічний супровід підготовки учня ПТНЗ до вибору професійної кар'єри може трактуватися як допомога у формуванні у неї орієнтаційного поля професійного розвитку, відповідальність за дії в якому несе вона сама.

Пріоритетним для такого підходу є опора на внутрішній потенціал суб'єкта, отже, на його право самостійно робити вибір і нести за нього відповідальність. Для здійснення права вільного вибору різних альтернатив професійного розвитку необхідно навчити учня ПТНЗ робити такий вибір, в разі необхідності – повторити його, допомогти йому розібратися в суті проблемної ситуації, виробити план її розв'язання й зробити відповідні практичні дії. Тобто одне з завдань психологічного супроводу професійного становлення учня ЗПТО полягає не лише в наданні відповідної своєчасної допомоги й підтримки особистості, але й підготовці її до самостійного подолання труднощів цього процесу у майбутньому.

Основним засобом психологічної підтримки молоді в процесі вибору професії та вибору професійної кар'єри вітчизняна педагогічна теорія й практика розглядає професійну орієнтацію, однак, на жаль, профорієнтація

сьогодні не є невід'ємним елементом підготовки учнів ПТНЗ до професійної діяльності, у тому числі й до побудови перспективної професійної траєкторії.

Слід зазначити, що хоча профорієнтація і є одним з найважливіших засобів підготовки молоді до вибору професійної кар'єри, реалізувати всі завдання даного процесу лише її засобами мало ймовірно. До перспективних засобів підготовки учнів ПТНЗ до вибору професійної кар'єри слід віднести педагогічні технології, у першу чергу – розвиваючі технології. Педагогічна технологія – це сукупність способів, прийомів, вправ, процедур, що забезпечують продуктивну взаємодію суб'єктів освітнього процесу й спрямованих на досягнення запланованого результату. Видами діяльності можуть виступати навчання й виховання, а також діяльність, що спрямована на зміни особистості й розвитку її структурних складових: спрямованості, освіченості, досвіду, пізнавальних здібностей, соціально й професійно важливих якостей, психофізіологічних властивостей, соціально-психологічної компетентності тощо. У психолого-педагогічній теорії й практиці накопичений значний арсенал форм і методів навчання, виховання й розвитку учнів, які можна віднести до числа розвиваючих технологій. До них зокрема належать: розвиваюча діагностика, тренінги розвитку, організаційно-діяльнісні ігри, метод проектів й ін.

Однією з ефективних технологій формування готовності до побудови професійної кар'єри є розвиваюча психодіагностика (психодіагностика являє собою область психологічної науки й практики, яка має об'єктом вивчення психологічні особливостей і різниць людей і соціальних груп), що може бути реалізована в рамках профорієнтаційної роботи. Розвиваюча функція психодіагностики полягає в тому, що, інтерпретуючи результати діагностики індивідуально-психологічних характеристик особистості учня і повідомляючи їх учневі, актуалізуються наявні в нього психологічні знання, а також розширюється його психологічна компетентність. А оскільки індивідуальні показники діагностики мають більшу суб'єктивну значимість для учня, то пояснення сутності психологічних характеристик, що

діагностуються, здобуває особливу особистісну значущість. Психологічні знання не стільки засвоюються, скільки привласнюються, відбувається формування специфічної компетентності, що стає фактором самореалізації професійно-психологічного потенціалу особистості.

У дидактичному аспекті планування кар'єри можна розглядати як процес повільного розвитку професійної самоконцепції й самовизначення в термінах власних здібностей, талантів, мотивів, потреб, ставлень, цінностей тощо. Формування професійної самоконцепції в учня доцільно організувати як процес послідовного включення учня в пізнавальну (репродуктивну за характером), дослідницьку й проектно-практичну діяльність з побудови особистого плану кар'єри. Організаційно-предметним середовищем реалізації такої діяльності може слугувати експериментальний курс „Планування кар'єри”, призначений для учнів ПТНЗ.

Цілями такого курсу є: актуалізація процесу визначення учнем власної особистої й професійної стратегії, що містить у собі одержання й розширення об'єктивної інформації про себе, світ праці, кар'єрних стратегіях, їхнє співставлення в процесі дослідницької, проектної й учбово-виробничої діяльності; створення умов для розвитку в учнів адаптованості до сучасного ринку праці; розвиток в учнів вміння проектно-дослідницької діяльності при розробці й реалізації плану власної професійної кар'єри.

Завдання курсу є: сформувати в учнів позитивне ставлення до самого себе через знайомство із власними індивідуальними психологічними особливостями, інтересами, цілями, цінностями й самовизначення у власній життєвій і професійній стратегії; підвищити в учнів рівень професійної компетентності в процесі планування кар'єри, познайомити зі специфікою кар'єрних стратегій й особливостями регіонального ринку праці й освітніх послуг; познайомити учнів зі специфікою процесів самоорганізації й самопрезентації особистості; забезпечити можливість розробки та початку реалізації плану кар'єри в рамках дослідницької й проектної діяльності.

Курс „Планування кар’єри” складається із двох частин – теоретичної й практичної. Теоретична частина забезпечує знайомство учнів з основами планування кар’єри й особливостями функціонування ринку праці й освітніх послуг, а також структурою особистості й технологіями прийняття рішення щодо професійного майбутнього. Практична частина курсу спрямована на реалізацію індивідуальних планів кар’єри в предметно-практичній діяльності, що повинна мати проектно-дослідницький характер.

Курс “Планування кар’єри” розрахований на один навчальний рік навчання й передбачає як засвоєння учнями системи знань, умінь і уявлень про зміст, методи й засоби планування професійної кар’єри, так й активну перетворювальну проектно-дослідницьку діяльність з розробки й реалізації (апробації) планів своєї майбутньої кар’єри. У ході роботи з учнями використовуються розвиваючі педагогічні технології, в тому числі психодіагностичні методики, що дозволяють учнем проаналізувати особливості особистості й намітити шляхи саморозвитку. Проектна діяльність реалізується в два етапи. Перший етап передбачає спільну розробку й оформлення задуму проекту майбутньої кар’єри, підготовку теоретичного обґрунтування й практичних рекомендацій з реалізації проектного задуму. Наступний етап передбачає захист проектного задуму й рефлексивну оцінку якості результату проектної діяльності.

В ідеальному варіанті підготовка учнів ПТНЗ до вибору майбутньої кар’єри повинна реалізовуватися в рамках єдиної багатоступеневої системи психолого-педагогічної підтримки процесу підготовки учнівської молоді до професійної діяльності, в тому числі – вибору професії, виборі та побудові професійної кар’єри. Одним з провідних елементів такої системи може виступати психологічна служба, яка б забезпечувала професійний розвиток молоді людини в залежності від вибору нею майбутнього професійного маршруту. За такого підходу підготовці учнів ПТНЗ повинна передувати підготовка учнів 8-9-х класів середньої загальноосвітньої школи до вибору освітньо-професійних маршрутів, один з варіантів яких передбачає набуття

обраної професії у системі професійно-технічної освіти. При цьому набуті учнями школи знання, вміння та навички з вибору освітньо-професійного маршруту слугуватимуть підґрунтям для вибору професійної кар'єри під час навчання в ПТНЗ та її коригування у процесі професійної діяльності. Слід зазначити, що основні психолого-педагогічні та методичні умови для створення такої служби в Україні в основному існують. Проте на державному рівні сьогодні ще не сформувалося розуміння необхідності створення такої служби (в багатьох розвинутих країнах Європи та у США аналоги таких служб існують впродовж багатьох років) і не створено структури, яка б забезпечувала організаційні аспекти її функціонування. Зрозуміло, що розгортання системи психолого-педагогічної підтримки процесу підготовки учнівської молоді до професійної діяльності потребує певних витрат, проте вони в перспективі компенсуються за рахунок ефективності професійної діяльності молоді, яка усвідомлено, на відповідній когнітивній базі обрала майбутню професію під час навчання у школі і розробила реалістичний план професійної кар'єри на етапі отримання професійної підготовки.

Викладене вище дозволяє сформулювати наступні **висновки**: підготовка учнів ПТНЗ до вибору професійної кар'єри є актуальною соціально-педагогічною проблемою; підготовка учнів ЗПТО до вибору професійної кар'єри передбачає створення адекватного предметно-практичного середовища, яким може виступати спеціальний навчальний курс; навчально-виробничу та виховну роботу ПТНЗ, спрямовану на підготовки учнів планування професійної кар'єри, доцільно вибудовувати на основі особистісно орієнтованої парадигми професійної освіти; організаційне забезпечення процесу підготовки учнів до планування кар'єри передбачає його законодавче забезпечення й інтеграцію роботи освітніх установ різного типу (загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих тощо) для досягнення загальної мети – підвищення ефективності підготовки молоді вибору майбутньої професії, розробки та реалізації професійної кар'єри. Викладені вище організаційно-педагогічні умови не вичерпують проблеми підготовки

учнів ПТНЗ до вибору професійної кар'єри, подальшого дослідження потребує низка організаційних та психолого-педагогічних проблем, таких як, наприклад, розробка педагогічних технологій підготовки учнів ЗПТО до вибору професійної кар'єри, психолого-педагогічний супровід її реалізації та корекції під час професійної діяльності і таке інше.

Література

1. Васильєв В.В. Система адаптації робітників до професійної діяльності. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпроп. університету, 1999. – 299 с.
2. Взаємодія ринку праці та професійно-технічної освіти. Механізми створення Державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій. – К., б.н.в., 2006. – 207 с.
3. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2004. – 752 с.
4. Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Сыманюк Э.Э. Модернизация профессионального образования: Компетентностный подход. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. – 216 с.
5. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996. – 308 с.
6. Толочек В.А. Современная психология труда. – СПб: Питер, 2006. – 479 с.